

KRATKI OSVRT NA HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA POLITIČKE HISTORIJE PROVINCIJE DALMACIJE U V. STOLJEĆU S POSEBNIM NAGLASKOM NA DOBA MARCELINA

Edin VELETOVAC

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu)

Kasnoantičko razdoblje Rimskog carstva kojem pripada period od vladavine Dioklecijana, pa formalno sve do pada zapadnog dijela rimske države 476. godine u historiografiji je obrađeno veoma obimno. Međutim, isto tako se mora naglasiti da je to prilično relativna konstatacija, budući da ona ovisi od područja do područja koje je nekada pripadalo rimskoj imperiji. Tako su neke provincije poput Galije, Britanije, Panonije i dr. obrađene sa velikim brojem radova iz različitih segmenata historije, dok za neke druge oblasti u koje spada i Dalmacija vlada manjak zainteresovanosti, kako u domaćoj, tako i u svjetskoj historiografiji. Koji su to konkretni razlozi teško je reći, ali može se sumnjati na nedostatak izvora, pa i izostanak bitnijih događaja na njenom prostoru za razliku od njoj susjednih provincija. Do danas nije napisana nijedna monografija koja bi se doticala cjelokupne historije provincije Dalmacije u V stoljeću.

Jedan od naučnika koji se intenzivno bavio historijom rimske provincije Dalmacije sa svih aspekata je bio Grga Novak. Međutim, kao i velika većina ostalih, on se perioda V stoljeća doticao jako malo, pa tako on u svom djelu „Prošlost Dalmacije“ ovo razdoblje obrađuje usputno, te daje samo neke osnovne faktografske podatke, koji će čitaocu na najlakši način prezentirati stanje tog vremena (Novak 1944).

Ipak, autoru ne treba previše zamjerati zbog toga, jer je sama knjiga konceptualizirana tako da obrađuje kompletnu historiju Dalmacije, pa je u neku ruku i razumljivo zašto je ovaj period obrađen na poprilično štur način. Međutim, autoru se s obzirom na vrijeme nastanka djela može prigovoriti određena subjektivnost koja se očigledno može primijetiti u nekim dijelovima knjige.

J. B. Bury jedan od najuglednijih kasnoantičara XX stoljeća, napisao je djelo „History of the Later Roman Empire“ u dva volumena, a koje se i danas smatra jednom od najcjelovitijih studija ovog razdoblja (Bury 1958). Autor se u knjizi bavi periodom od smrti cara Teodozija I koja se dogodila 395. godine, pa sve do kraja vladavine Justinijana, zaključno sa 565. godinom. Teritorij provincije Dalmacije i njen značaj u V stoljeću se provlači kroz čitav prvi volumen u jednom širem kontekstu političke slike, te iako se ne daju neki detaljniji podaci, jako je korisno da se sagleda značaj koji je ona imala u odnosima istočnog i zapadnog dijela rimske imperije. Za doba Marcelina koje traje od 454. – 468. godine autor je obratio malo više pažnje, te iznosi mišljenje da je Marcelin u to vrijeme bio podložan Konstantinopolju, a ne Raveni, što je pitanje koje je i danas još uvijek otvoreno i predmet rasprava u modernoj historiografiji. Autor se također osvrće i na Marcelinov odnos sa Ecijem, prije nego što je ovaj umro, ističući

da su njih dvojica bili prijatelji. Pored toga, Bury navodi i jedan podatak o Marcelinu kao navodnom pretendentu na carsku krunu u zapadnom dijelu Rimskog carstva. Ta informacija je nekoliko decenija kasnije uvjerljivo pobijena od strane Ralpa W. Mathisena (1979, 598-603), koji je dokazao da se taj podatak zapravo ne odnosi na Marcelina iz Dalmacije, već na istoimenog pretorijanskog prefekta iz Galije.

Monografija od J. J. Wilkesa „History of Roman provinces – Dalmatia“ (1969) je jedno od najznačajnijih djela koje je napisano o ovoj provinciji (Wilkes 1969, 416-423). Autor se bavi dužim historijskim periodom koji počinje od grčke kolonizacije Jadranskog mora, pa sve do slavenskog naseljavanja ovih prostora. Međutim, kao što je već ranije naglašeno, razdoblju kasne antike, a pogotovo V stoljeća je posvećeno veoma malo pažnje, te je ovo razdoblje obrađeno na svega nekoliko stranica. Ipak, Wilkes je iznio nekoliko zanimljivih zaključaka vezanih za određena historiografska pitanja koja su i danas aktuelna u naučnoj zajednici. Prvi se tiče teritorija koji je ugovorom iz 437. godine pripao Konstantinopolju. Kao što je poznato, vjenčanjem Valentinijana III i Licinije Eudoksije određeni dio Ilirika je pripao tadašnjem istočnom caru Teodoziju II. Wilkes, u svojoj monografiji konstatuje da je veliki dio zapadnog Ilirika (Dalmacija i panonske oblasti) predat Istoku, uključujući i najveći dio Dalmacije, ako ne i čitavu (Wilkes 1969, 419). Drugo pitanje o kojem Wilkes iznosi mišljenje, tiče se samog dolaska Marcelina u Dalmaciju, pa tako on bez ikakvih dokaza tvrdi da je sam Eci-je postavio dotičnog vojskovođu za zapovjednika u ovoj provinciji, a nakon što je ovaj ubijen, Marcelin je otkazao poslušnost Raveni (Wilkes 1969, 420). Autor, također griješi i po pitanju provale svevskog kralja Hunimunda, gdje on navodi da se ova invazija na prostor Dalmacije dogodila 467. godine, poslije Marcelinove smrti, što ni u kojem

slučaju ne može biti tačno, jer je on upravo tada ratovao protiv Vandala na Sardiniji,¹ a tek naredne 468. godine ga je smrt zadesila na Siciliji (Wilkes 1969, 421).

Mnogo više je posvećivano periodu Dalmacije koji se odnosi se na drugu polovinu V. stoljeća. Tako je u djelu „Generalissimos of the Western Roman Empire“ James Michael O’Flynn (1981) u manjoj mjeri posvetio pažnju karijerama dvije ličnosti, čiji je život i djelovanje vezano za ovo područje – Marcelinu i Juliju Nepotu. O’Flynn se bavio njihovim akcijama na zapadu, kao i odnosima ove dvojice sa visokim dužnosnicima u Raveni. Što se tiče konkretno Marcelina, O’Flynn ga u najvećoj mjeri prikazuje kao glavnog protivnika Ricimera, tada najmoćnije ličnosti Zapada, pa se u takvom tonu i provlači kroz poglavlje u kojem se obrađuje osoba koja je tokom tog perioda bila odgovorna za postavljanje i smaknuće zapadnih rimskih careva. Marcelin se kroz tekst posmatra kao ličnost koja je suštinski bila povezana sa zapadnorimskim dvorom, pa u tom smislu onda i ne čudi autorova indirektna tvrdnja da je Dalmacija prije dolaska ovog zapovjednika bila pod jurisdikcijom ravenkog dvora, iako za takvo mišljenje ne navodi nikakve konkretne dokaze (O’Flynn 1983, 116).

1 *Procop. De. bell. Vandal.* III. 6, 8.; *Iordanes, Getica, LIII. 273. – 274.: quiescente vero tandem Hunnorum gente a Gothis Hunimundus Suavorum dux dum ad depraedandas Dalmatias transit, armenta Gothorum in campis errantia depraedavit, quia Dalmatia Suaviae vicina erat nec a Pannonios fines multum distabat, praesertim ubi tunc Gothi residebant. quid plurimum? Hunimundus cum Suavis vastatis Dalmatiis ad sua revertens, Thiudimer germanus Valameris regis Gothorum non tantum iacturam armentorum dolens quantum metuens, ne Suavi, si inpune hoc lucrarentur, ad maiorem licentiam prosilirent, sic vigilavit in eorum transitu, ut intempesta nocte dormientes invaderet ad lacum Pelsodis consertoque inopinato proelio ita eos oppressit, ut etiam ipsum regem Hunimundum captum omnem exercitum eius, qui gladio evadissent, Gothorum subderet servituti.*

Jedan od radova koji se direktno bavi odnosom zapadnog Ilirika, a u sklopu njega i Dalmacije sa Istokom i Zapadom je napisao Frank E. Wozniak pod nazivom „East Rome, Ravenna and Western Illyricum“ (Wozniack 1981). U radu, koji je napisan u formi naučnog članka, raspravlja o formalnom i faktičkom suverenitetu nad Dalmacijom, tokom druge polovine V. stoljeća, kao i o vremenu ostrogotske vladavine, pa sve do ponovnog prisajedinjenja Konstantinopolju 536. godine. Veoma značajno je napomenuti da Wozniak obrađuje problem statusa Dalmacije iz 454. godine prilikom dolaska Marcelina na vlast, oko čega i danas historičari imaju podijeljena mišljenja. Autor u radu iznosi jedan pomirljiv stav, u kojem ističe da je Dalmacija formalno – pravno gledajući bila u nadležnosti Istoka, dok se u stvarnosti njome upravljalo iz Ravene.

Od novije literature vrijedi izdvojiti djelo Penny MacGeorge „Late Roman Warlords“ u kojem se u prvom poglavlju obrađuje historija Dalmacije od kraja IV. stoljeća, pa sve do dolaska Marcelina (MacGeorge 2002, 15-67). Posebno je značajna njena rasprava o pripadnosti Dalmacije Raveni ili Konstantinopolju, neposredno prije dolaska Marcelina u kojoj se iznose dokazi, kako za jednu, tako i za drugu stranu. Na veoma ubjedljiv način, MacGeorge analizom izvora dokazuje da je Dalmacija neposredno prije dolaska Marcelina bila pod jurisdikcijom Konstantinopolja. U nastavku poglavlja se obrađuje ličnost ovog značajnog vojnog zapovjednika i njegova karijera, te odnosi sa istočnim i zapadnim dijelom Rimskog carstva. Kao i za Dalmaciju, autorica s posebnom pažnjom secira izvore povezane sa Marcelinom te zaključuje da iako je karijera ovog vojskovođe bila usko koherentna sa politikom Zapada, on je kao i njegov nasljednik Julije Nepot priznavao nadležnost istočnorimskog dvora, te radio prema njihovim nalogima. Vrijedi istaći da autorica veoma

kritički analizira veliki broj izvora, a to se osobito može reći za Prokopija kojem je posvećen i poseban podnaslov u kojem se raspravlja o njegovom odnosu prema drugim antičkim vrelima. U radu se nudi mnogo novih razmišljanja, koje pisac ovog djela u velikoj mjeri potkrepljuje dokazima, dok u određenim situacijama to ipak nije slučaj, što ni u kojem slučaju ne umanjuje njegovu vrijednost.

Posljednja u nizu recentnijih monografija koja je dala veliki doprinos historiografiji u izučavanju provincije Dalmacije u V stoljeću je napisana iz pera Vladimira Posaveca (2007) pod nazivom „Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julije Nepota“. Djelo Posaveca se strogo gledajući bavi jednim užim vremenskim periodom koji traje otprilike jednu četvrtinu stoljeća ili konkretnije razdobljem od 454. – 480. godine. Kada je u pitanju vladavina Marcelina autor iznosi zanimljiva promišljanja koja su u pojedinim slučajevima sasvim opravdana, dok za određena uopšte nema nikakvo uporište. Na ovom mjestu će se istaći samo ona najzanimljivija, jer ograničenost rada ne dopušta dublje razmatranje i analiziranje Posavčeve monografije. Jedno od diskutabilnijih pitanja vezanih za Marcelina je odnos ovog zapovjednika i Nepocijana, ličnosti koja se u ranijoj historiografiji smatrala za njegovog oca. Posavec se drži takve tvrdnje, bez obzira što su novije studije pokazale da se te dvije osobe ne mogu dovesti ni u kakvu konkretnu, a posebno porodičnu vezu (npr. MacGeorge, 2002). Jedan od problema kojih se autor dotiče u knjizi je već ranije spominjano pitanje oko problema jurisdikcije nad provincijom Dalmacijom. U tekstu se navodi da je Dalmacija prije dolaska Marcelina zasigurno bila u nadležnosti zapadnog rimskog cara, a pisac takvu tvrdnju brani razmišljanjem da Zapad nikad nije ni prepustio Dalmaciju istočnom caru. U nastavku teksta, autor svoju tvrdnju opravdava promišljanjem da je Dalmacija morala biti pod

vlašću zapadnog dijela Rimskog carstva s obzirom da se Marcellin pobunio protiv Valentinijana III. Autorova tvrdnja se lako može negirati sa činjenicom da se u Prokopijevom navodu, odakle zagovornici ove teorije i izvlače inspiraciju, nigdje ne spominje da je dotični vojskovođa prilikom otkazivanja svoje poslušnosti zapadnom caru, otuđio i teritoriju Dalmacije od njegove nadležnosti. Također, vrijedi naglasiti da autor u djelu ne navodi izvorni podatak od velikog značaja, a tiče se provale svevskog kralja Hunimunda u oblasti Dalmacije, koja se dogodila za vrijeme Marcellinovog izbjivanja i rata protiv Vandala na Sardiniji. Ipak, bez obzira na manje nedostatke kojih nije oslobođeno nijedno djelo, dotična monografija predstavlja vrijedan doprinos historiografiji za proučavanje ovog vremena.

Zaključak

Proučavanje kasnoantičkog razdoblja u historiji provincije Dalmacije, pa samim time i njenog političkog segmenta je u domaćoj historiografiji u velikoj mjeri ostao zanemaren. To se najviše odnosi na period V stoljeća, a osobito za njegovu prvu polovinu gdje postoji veoma mali broj naučnih radova koji bi se dotakli ključnih, ali još uvijek na nezadovoljavajući način riješenih problema. Doba Marcellina je obrađeno u mnogo većoj mjeri, o čemu govori i broj studija koji su se direktno ili indirektno bavili tom vrstom problematike. Iako su neka pitanja vezana za to razdoblje i danas predmetom debate u naučnoj zajednici, ohrabruje činjenica da se u zadnje vrijeme sve veći broj istraživača bavi njihovim rješavanjem. Kroz prikaz radova navedenih u ovom tekstu, može se steći jedna okvirna slika u vezi problema koji i danas zaokupljaju pažnju istraživača, te u kolikoj mjeri su oni obrađeni. Može se primijetiti da se među navedenim studijama nalaze

pretežno inostrani autori, dok se samo dvije monografije iz pera domaćih autora bave ovom problematikom, od kojih jedna samo usputno spominje ovaj period, dok se druga veoma detaljno bavi ovom tematikom. Za nadati se je da će u bliskoj budućnosti sve veći broj domaćih stručnjaka obratiti pažnju na ovaj veoma važan period u historiji provincije Dalmacije.

BIBLIOGRAFIJA

Izdanja izvora

Anonimni Valesijan 1892; *Anonimy Valesiani pars posterior u MGH vol. IX., Chronica minora saec. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.

Auktari Hauniensis 1892; *Auctarii Hauniensis u MGH vol. IX., Chronica minora saec. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.

Cassiodor Senator 1886; *The Letters of Cassiodorus*, Thomas Hodgkin, London: Henry Frowde.

Cassiodor Senator 1894; *Cassiodori Senatoris chronica ad. a. DXIX. u MGH vol. XI., Chronica minora saec. II.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.

Claudius Claudianus 1922; *Claudian I*, Maurice Platnauer, London: William Heinemann. New York: G. P. Putnam's sons.

Claudius Claudianus 1956; *Claudian II*, Maurice Platnauer, London: William Heinemann LTD.

Codex Theodosianus 1905; *Theodosiani libri XVI. cum Constitutionibus Sirmundianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, in two volumes, Th. Mommsen et Paulus M. Meyer, Berolini: Apud Weidmannos.

Comes Marcellinus 1894; *Marcellini v. c. comitis chronicon ad. a. DXVIII. continuatum ad. a. DXXXIV. u MGH vol. XI., Chronica minora saec. II.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.

Comes Marcellinus 2006; *Prejasni muž Komes Marcellin, Kronika*, Bruna Kuntić – Makvić, Zagreb: Latina et Graeca.

- Consularia Konstantinopolitana 1892; *Consularia Constantinopolitana ad. a. CCCXCV. cum Hydatii ad. a. CCCCLXVIII. accedunt consularia chronici paschalis* u MGH vol. IX., *Chronica minora saec. vol. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.
- Corpus Iuris Civilis 1892; *Corpus Iuris Civilis, volumen secundum*, Paulus Krueger, Berlin: Apud Weidmannos.
- Enodije 1885.: *Magni Felicis Enodi, Opera* u MGH vol. VII., Fridericus Vogel, Berolini: Apud Weidmannos.
- Evagrije 1846; *Evagrius, Ecclesiastical History from A. D. 431. to A. D. 594.*, London: Samuel Bagster and Sons.
- Fasti Vindobonensis 1892; *Fasti Vindobonensis priores cum excerptis Sangallensibus* u MGH vol. IX., *Chronica minora saec. vol. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.
- Fasti Vindobonensis 1892; *Fasti Vindobonensis posteriores*, u MGH vol. IX., *Chronica minora saec. vol. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.
- Hidatije 1894; *Hydatii Lemici continuatio chronicorum Hieronymianorum ad. a. CCCCLXVIII.* u MGH vol. XI., *Chronica minora saec. vol. II.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.
- Ivan Malala 1831; *Ioannes Malala* u *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae vol. XIV.*, Eiusdem Niebuhrii, Imm. Bekkeri, L. Schopeni, Bonnae: Impensis ed. Weberi.
- Jordanes 1882; *Iordanis, Romana et Getica*, Berolini: Apud Weidmannos.
- Jordanes 1915; *The Gothic History of Jordanes*, Charles Christopher Mierow, London: Humphrey Milford, Oxford University Press.
- Jeronim 1892; *Saint Jerome* u *Nicene and Post – Nicene Fathers of the Christian Church, series II, volume III*, Henry Wace and Philip Schaff, Oxford: James Parker and Company. New York: The Christian Literature Company.
- Jeronim 1893; *Saint Jerome* u *Nicene and Post – Nicene Fathers of the Christian Church, series II, volume VI*, Henry Wace and Philip Schaff, Oxford: James Parker and Company. New York: The Christian Literature Company.
- Malhus 1851; *Malchus* u *FHG volumen quartum*, Carolus Mullerus, Parisiis: Ambrosio Firmin Didot.
- Notitia Dignitatum 1840; *Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*, Edvardus Bocking, Bonnae: Impensis Adolphi Marci.
- Paschale Campanum 1892; *Paschale Campanum* u MGH vol. IX., *Chronica minora saec. vol. I.*, Theodorus Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos.
- Photi 1824; *Photii Bibliotheca*, Immanuelis Bekkeri, Berolini: Typis et Impensis Ge.Reimeri
- Prisk 1870; *Prisci Fragmenta* u *HGM vol. I.*, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri.
- Prokopije 1916; *Procopius vol. II.*, H. B. Dewing, London: William Heinemann. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Sidonije 1963; *Sidonius, Poems and Letters vol. I.*, W. B. Anderson, London: William Heinemann LTD.
- Sidonije 1915; *The Letters of Sidonius vol. II*, O. M. Dalton, London: Humphrey Milford.
- Sokrat 1890; *Socrates* u *Nicene and Post – Nicene Fathers of the Christian Church, series II, volume II*, Henry Wace and Philip Schaff, Oxford: James Parker and Company. New York: The Christian Literature Company.
- Sozomen 1890; *Sozomenus* u *Nicene and Post – Nicene Fathers of the Christian Church, series II, volume II*, Henry Wace and Philip Schaff, Oxford: James Parker and Company. New York: The Christian Literature Company.
- Sudin Leksikon 1705; *Suidae Lexicon tomus I.*, Aemilii Porti – Ludolphus Kusterus, Cantabrigia: Typis Academicis.
- Sudin Leksikon 1705; *Suidae Lexicon tomus II.*, Aemilii Porti – Ludolphus Kusterus, Cantabrigia: Typis Academicis.
- Sudin Leksikon 1705; *Suidae Lexicon tomus III.*, Aemilii Porti – Ludolphus Kusterus, Cantabrigia: Typis Academicis.
- Teofan 1997; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Cyril Mango and Roger Scott, New York: Oxford University Press Inc.
- Viktor Vitensis 1879; *Victoris Vitensis, Historia* u MGH volume III, part I., Carolus Halm, Berolini: Apud Weidmannos.
- Zosim 1814; *The History of Count Zosimus sometime Advocate and Chancellor of the Roman Empire*, London: J. Davis.

Literatura

BASLER Đ. (1984), Kasnoantičko Doba. U: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984, 309 – 373.

BASLER Đ. (1986), *Kršćanska Arheologija*. Crkva na kamenu, Mostar 1986.

BURY J. B. (1958), *History of the Later Roman Empire*, Vol. I, Dover Publications inc 1958..

THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY, edited by Cameron, A., Garnsey, P. 2008. Volume XIII, The Late Empire, A. D. 337 – 425, Cambridge Histories Online – Cambridge University Press, New York.

THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY, edited by Cameron, A., Ward – Perkins, B., Whitby, M. 2008. Volume XIV, Late Antiquity: Empire and Successors A. D. 425 - 600, Cambridge Histories Online – Cambridge University Press, New York.

CAMERON A. (2001), *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395 – 600*. Taylor & Francis e – Library 2001.

GRAČANIN H. (2005a), Ilirik u Marcellinovoju Kronici. *Ekonomska i ekohistorija*, vol. I. br. 1, 2005, 9 – 36.

GRAČANIN H. (2005b), Huni i južna Panonija. *Scrinia Slavonica*, vol. V. br. 1, 2005, 9 – 47.

GRAČANIN H. (2006), Goti i južna Panonija. *Scrinia Slavonica*, vol. VI. br. 1: 83 – 126.

BEŠIĆ Z., GARAŠANIN D., GARAŠANIN M., KOVAČEVIĆ J. (1967), *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do kraja XII. Vijeka*. Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd 1967.

HEATHER P. (2007), *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford University Press, New York 2007.

LOCHNER VON HÜTTENBACH F. (1989), *Die römischen Personennamen der Steiermark*. Leykam, Graz 1989.

MARTINDALE J. R. (1980), *The Prosopography of the Later Roman Empire: volume 2, AD. 395 – 527*. Cambridge University Press, London 1989.

LARDNER N. (1815), *The Works of Nathaniel Lardner in Five Volumes, Vol. IV*, T. Bensley, London 1815.

MACGEORGE P. (2002), *Late Roman Warlords*. Oxford University Press, New York 2002.

MATHISEN R. W. (1979), Resistance and Reconciliation: Majorian and the Gallic Aristocracy After the Fall of Avitus, *Francia* vol. VII, 1979, 597 – 627.

NOVAK G. (1944), *Prošlost Dalmacije I*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb 1944.

NOVAK N. (2004), *Prošlost Dalmacije*, Marjan tisak, Split 2004.

O'FLYNN J. M. (1983), *Generalissimos of the Western Roman Empire*. The University of Alberta Press, Edmonton 1983.

PHARR C. (2001), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*. The Lawbook Exchange, LTD., New Jersey 2001.

POSAVEC V. (2007), *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota*. Književni krug, Split 2007.

SEECK O. (1921a), *Geschichte des Untergangs der antiken Welt.*, vol. V, J.B. Metzler, Stuttgart 1921.

SEECK O. (1921b), *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, vol. VI, J.B. Metzler, Stuttgart 1921.

WILKES J. (1969), *Dalmatia*. Routledge and Kegan Paul, London 1969.

WOLFRAM H. (1990), *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1990.

WOZNIAK F. (1981), East Rome, Ravenna and Western Illyricum. *Historia* 30, 1981, 351 – 382.